

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н.
КАРАЗІНА**

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Харламов Михайло Іванович

УДК 351: 614.84 (477) «1918/1934» (091)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СИСТЕМА ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В УСРР ЯК СКЛАДОВА
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН (1918–
1934 РР.)**

07.00.01 – історія України

**Подається на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М. І. Харламов

Науковий консультант: В. В. Калініченко, доктор історичних наук, професор

Черкаси – 2021

АНОТАЦІЯ

Харламов М. І. «Система пожежної охорони в УСРР як складова державної політики цивільної безпеки громадян (1918–1934 рр.)» – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2021.

Актуальність теми. Налагоджена система пожежної охорони в державі є важливим компонентом забезпечення економічного зростання країни, підвищення добробуту населення, збереження стабільного розвитку держави. Тому її вивчення, в тому числі і в межах історичного дослідження, може сприяти покращенню стану захисту держави від вогняної небезпеки, завдяки врахуванню та використанню історичного досвіду боротьби з пожежами у першій половині ХХ століття. В українській радянській республіці у 1918–1934 роках було створено комплексну систему пожежної охорони, що включала в себе створені на основі законодавчо-нормативної бази спеціальні державні органи, структурні підрозділи та громадські організації. Вони проводили організацію протипожежних профілактичних заходів, їх безпосереднє гасіння, ліквідацію наслідків стихійних лих, підготовку кваліфікованих кадрів у галузі боротьби з вогнем, тобто здійснювали державну політику цивільної безпеки громадян у межах своєї зони відповідальності. До цього часу українськими та закордонними вченими – істориками не було зроблено належного аналізу розвитку пожежної справи української республіки у 1920-х – першій половині 1930-х років. У дисертації досліджується система пожежної охорони в УСРР як складова державної політики захисту населення української радянської республіки у 1918–1934 роках.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше на рівні дослідницької дисертаційної роботи проведена розробка актуальної

наукової проблеми, яка до цього часу не була предметом спеціального дослідження в історичній вітчизняній науці.

З'ясовано, що вітчизняні та закордонні науковці та історики ХХ та початку ХХІ сторіччя займалися вивченням окремих різнопланових питань історії розвитку української пожежної служби. Однак аспектам діяльності вогнеборчої охорони української радянської республіки 1918–1934 років не приділялося необхідної уваги. Певні питання історії сфери державної боротьби з вогнем, хоча й досліджувалися, однак їх вивчення мало обмежений та фрагментарний характер, роботи у переважній більшості випадків мають регіональне спрямування.

Визначено, що проблематика аспектів створення, становлення та діяльності системи пожежної охорони в УСРР 1918–1934 років забезпечена широкою та різноманітною базою історичних джерел, які використані у нашому дослідженні. Джерельна база нашої дисертаційної роботи охоплює цілий комплекс як архівних (неопублікованих), так і опублікованих джерел. Переважна більшість використаних архівних джерел центральних, обласних та галузевих архівів України вперше введені до наукового обігу. Велика частина опублікованих матеріалів з проблем становлення та розвитку пожежної безпеки у 1918–1934 роках в УСРР є малодослідженими, і частково також вперше представляються до уваги широкого наукового загалу.

Доведено, що впровадження перших радянських законів у сфері боротьби з пожежами на українських землях, підконтрольних більшовикам відбувалося з початку 1919 року. При цьому перші закони нової більшовицької влади у вогнеборчій галузі після зникнення Російської імперії були створені у Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці у 1918 році. Проте ми не можемо різнобічно та об'єктивно аналізувати процеси створення нової української системи пожежної охорони розриваючи єдиний хронологічно-цілісний процес формування радянської системи пожежної безпеки, чим і обумовлена нижня межа нашого дослідження – 17 квітня 1918 року – прийняття першого радянського декрету у вогнеборчій сфері «Про

організацію державних заходів боротьби з вогнем». З'ясовано, що радянські українські владні органи затверджували усі законодавчі та нормативні акти Російської республіки у галузі пожежної охорони у досліджуваний період, що забезпечувало централізовану та організовану боротьбу з пожежами в УСРР і позитивно впливало на загальний стан пожежності.

Зазначено, що у 1918–1919 році на території України відбувалися активні бойові дії, що негативно впливали на боротьбу з вогнем українського населення. Багато вогнеборців загинуло, деякі стали непрацездатними, багато хто втратив потрібну кваліфікацію. Війська різних армій здійснювали реквізиції пожежного майна, інвентарю та приладдя. Пожежні колективи пожежних-професіоналів залишалися лише у великих містах і то у малій кількості. З'ясовано, що мирне населення на селі власними силами боролось з пожежами, створюючи добровільні пожежні дружини.

Для більш комплексного та об'єктивного розгляду питань боротьби з пожежами в УСРР, нами досліджено окремі аспекти вогнеборчої справи у 1918–1919 роках на окремих українських територіях, що не були під контролем більшовиків, але згодом увійшли до складу УСРР. У 1920 році відбувається поступова стабілізація геополітичної ситуації на більшій частині етнічних українських земель. Більшовики захоплюють більшість української території і на ній тотально розповсюджується система радянських протипожежних законів. Доведено, що боротьба з пожежами перестає бути хаотичною, ситуація у протипожежній сфері поступово покращується.

Вперше з'ясовано, що у часи нової економічної політики в УСРР була створена чітка система державних органів пожежної охорони. Центральною організацією боротьби з пожежами займався Пожежний відділ Головного управління комунального господарства НКВС УСРР. Його губернські (округові) підвідділи, повітові (районні) підвідділи, волосні органи влади займалися пожежною охороною на місцях. І хоча окремі регіональні представники влади могли створювати свої місцеві пожежні органи чи

організації, суттєво це не впливало на загальну чітку державну організацію вогнеборчої галузі.

Вперше проаналізовано процеси діяльності спеціальних державних пожежних комісій, що допомагали основним державним протипожежним органам у боротьбі з вогнем, надавали можливість різним відомствам української радянської республіки узгоджено діяти на вогняному фронті.

Доведено, що протипожежний захист населення та господарчих об'єктів у часи НЕПу у міській зоні відрізнявся певною своєрідністю. У 1921–1924 роках захистом від вогню займалися, в основному, міські комунальні пожежні команди. 1921–1923 роки характеризувалися тим, що в умовах нової економічної політики пожежні організації закривалися як неприбуткові. Справи захисту від пожеж у міській зоні покладалися на місцеві органи влади, які мали самі займатися фінансуванням пожежної справи.

Визначено, що тільки з 1924 року держава більш активно починає займатися вогнеборчою сферою, створюються міжвідомчі пожежні ради і комісії по боротьбі з пожежами, поліпшується грошове та матеріальне забезпечення. Вперше досліджена діяльність та структура міських, відомчих команд борців з вогнем та пожежних дружин на транспорті, військових об'єктах, у промисловості. Вперше досліджені складні процеси діяльності та взаємодії добровільних пожежних дружин, пожежно-трудова дружина, волосних і сільських інспекторів, старост, які позитивно впливали на стан пожежної безпеки українських сільських регіонів у 1921–1927 роках.

Вперше комплексно досліджено загальний стан розвитку пожежної охорони в УСРР у 1928–1934 рр., який відзначався своїм неоднорідним розвитком. З 1928 по 1931 рік коли вся система вогнеборчої служби знаходилася в системі НКВС УСРР вогнеборча боротьба відбувалася комплексно, централізовано та узгоджено. Вперше досліджена спеціальна структурована система підрозділів органів державного пожежного нагляду, яка включала в себе увесь комплекс міських, сільських та відомчих вогнеборчих організацій. Доведено, що хоча пожежна охорона мала окремі проблеми у

даний період, при цьому загальний рівень «пожежності» в УСРР поступово знижувався.

З'ясовано, що у зв'язку з ліквідацією Народного комісаріату внутрішніх справ у 1930 році вогнеборча сфера згодом перейшла під контроль Народного комісаріату комунального господарства УСРР. Уся чітко структурована система органів пожежної охорони української республіки була ліквідована. Окремі відомства, як то: Народний комісаріат земельних справ, Народний комісаріат шляхів сполучення, Вища рада народного господарства (згодом Наркомати важкої та легкої промисловості), Управління української військової округи перебрали питання пожежної охорони у своїх відомствах під власний контроль. Там створювалися спеціальні воєнізовані пожежні команди. І хоча фактично за стан вогнеборчої охорони в УСРР відповідало з 1931 року Центральне управління пожежної охорони Народного комісарату комунального господарства УСРР, реально їй підпорядковувалися лише комунальні міські пожежні організації. Хоча при цьому різні відомства і могли проводити спільні заходи з попередження та ліквідації пожеж разом з вогнеборчими органами НККГ УСРР.

Вперше доведено, що згадані процеси переформатування та перепорядкування пожежної охорони УСРР у 1931–1934 роках негативно вплинули на стан пожежної безпеки в республіці. На протипожежний захист саме міських та сільських населених пунктів виділялося часом недостатньо коштів, кількість пожеж в окремих регіонах збільшувалася. Підкреслено, що зокрема у селах зростала кількість умисних підпалів, а окремі міські комунальні команди фінансувалися недостатнім чином. Фінансові капіталовкладення у галузь вогнеборчої справи були належними тільки у промисловості, транспорті та військах.

Також вперше проаналізовано проблеми організації роботи міських та відомчих пожежних команд, питання боротьби з пожежами в колгоспах, радгоспах та МТС, аспекти організації роботи та діяльності сільських пожежних добровольчих дружин у 1928–1934 роках в УСРР.

Визначено, що мілітаризацією окремих відомчих вогнеборчих структур, хаосом в сфері організації пожежної охорони наприкінці досліджуваного періоду, секретністю, переслідуваннями «шкідників» і «ворогів народу» пояснюється брак статистичних відомостей про кількість пожеж та збитків від них, стан пожежних колективів, наявність вогнебочого інвентарю і устаткування в усій системі вогнеборчої служби української радянської республіки наприкінці досліджуваного періоду.

З'ясовано, що з середини 1934 року, після створення Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР та Центрального управління пожежної охорони СРСР, розпочинається новий етап розвитку української пожежної служби, коли роль місцевих українських державних пожежних органів у сфері управління вогнеборчою справою в нашій республіці зводиться нанівець. Українські управління позбавляються права законодавчої, нормативної, освітньої ініціативи у сфері пожежної безпеки УСРР. Усі закони починають диктуватися напряду з Москви без права будь яких змін у них.

Вперше комплексно досліджено особливості пожежно-технічної освіти в Україні у 1918–1934 роках. Доведено, що період з 1918 до 1934 років у сфері пожежної освіти характеризувався своєрідністю, певною хаотичністю та намаганням проведення реформ у освітній вогнеборчій сфері. Початковий етап розвитку закладів освіти вогнеборчого спрямування з 1918 до 1927 був доволі складним. Пожежних технікумів з тривалим терміном навчання та належною підготовкою ще не існувало. Періодично створювалися короткострокові пожежно-технічні курси, що не могли задовольнити, в повній мірі, потреби у кваліфікованих фахівцях пожежної справи. З введенням у 1921 році нової економічної політики багато вогнеборчих освітніх установ припиняли свою роботу через брак фінансування.

З'ясовано, що з 1927–1928 років починається новий етап розвитку пожежно-технічної освіти. З початком активізації політики індустріалізації та колективізації створюються як довгострокові курси (що з 1930 року стають технікумами) так і короткострокові для підготовки кваліфікованих кадрів

вищої, середньої та нижчої ланок у галузі протипожежного захисту. До 1934 року кількість вогнеборців з належним професійним кваліфікаційним рівнем в УСРР поступово збільшувалася, що у позитивному плані позначалося на загальному стані боротьби з пожежами в республіці.

Зруйновано історичний міф про долю керівника пожежної охорони міста Харків Миколи Васильовича Михайлова, який працював у міжвоєнний період. З'ясовано, що він не був розстріляний у 1945 році, як про це було написано у ряді досліджень, а був лише ув'язнений. Він був звільнений зі сталінських таборів у 1955 році. Також стала відомою трагічна доля заступника начальника Харківського пожежного технікуму Василя Флоровича Смирнова, якого розстріляли у 1938 році за неправдивими звинуваченнями.

Практичне значення. Результати роботи можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць, підручників, навчальних посібників, загальних курсів і спецкурсів з історії України та історії пожежної справи України, історії освіти України. Дослідження та аналіз аспектів пожежної профілактики, безпосереднього вогнеборства, ліквідації наслідків від пожеж, формування пожежних добровольчих дружин, комплектування професійних пожежних команд, а також використання іншого досвіду роботи українських вогнеборців 20-30-х років ХХ століття, могли б сприяти сучасним реформам у сфері цивільного захисту та пожежної безпеки і поліпшити загальнодержавний стан охорони від пожеж. Дослідження проблем професійної пожежної освіти у 1918–1934 роках могли б стати корисними для підготовки сучасних кадрів у закладах освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: система пожежної охорони, державні органи пожежної охорони, пожежна безпека, народний комісаріат, боротьба з пожежами, вогнеборці, міські пожежні команди, відомчі пожежні команди, добровольчі пожежні дружини, пожежно-технічна освіта.

Kharlamov M. I. The system of fire protection in the Ukrainian SSR as a component of the state policy of civil security of citizens (1918-1934s). Manuscript.

The thesis for the Degree of Doctor of Historical Sciences, speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, 2021.

Relevance of the topic. The established fire safety system in a state is an important component of ensuring economic growth of the country, increasing the welfare of population, and maintenance of the stable development of a state. Therefore, research of it, including within the limits of historical survey, can contribute to the improvement of the fire hazard protection conditions of a state, due to the consideration and applying of historical experience of firefighting in the first half of the twentieth century. In the Ukrainian Soviet Republic during 1918–1934 a comprehensive system of fire protection was created, which, being based on the legislative and regulatory framework, included special state bodies, structural units and public organizations. They conducted the organization of fire prevention measures, direct fire extinguishing, the elimination of the consequences of natural disasters, the training of skilled personnel in the field of fire suppression, that is, implemented the state policy of civil security for citizens within its area of responsibility. By this time, Ukrainian and foreign history scholars have not properly analyzed the development of the fire protection of the Ukrainian Republic in the 1920s – the first half of the 1930s. The dissertation investigates the system of fire safety in the Ukrainian Soviet Republic as an integral part of the state policy of protection of the Ukrainian Soviet Republic population in 1918–1934.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time at the level of the research dissertation work the examination of the actual scientific problem has been carried out, which until now has not been the object of a special study in the domestic history science.

It was ascertained that domestic and foreign scientists and historians of the 20th and early 21st centuries were engaged in the study of some particular issues of

the history of Ukrainian fire service development. However, the aspects of fire safety system of the Ukrainian Soviet Republic of 1918–1934 years have not received the appropriate attention. Although certain questions of the history of the state firefighting were examined, their research was limited and fragmentary, in the vast majority of cases works have targeted distinct regions.

It has been determined that the problems of the creation, formation and operation of the fire safety system in the Ukrainian Soviet Republic during 1918–1934 are provided with a wide and diverse array of historical sources which have been used in our study. The source complex of this dissertation work covers a whole range of archival (unpublished) as well as published sources. The main majority of archival sources of central, regional and branch archives of Ukraine used in this work have been introduced into scientific process for the first time. Substantial part of the published materials about the problems of the establishment and development of the fire safety in the Ukrainian Soviet Republic during 1918–1934 are poorly researched, and it is the first time when they are presented to the wide scientific community.

It has been proved that the introduction of the first Soviet laws in the sphere of firefighting on the Ukrainian territories controlled by Bolsheviks took place since the beginning of 1919. At the same time, the first regulations of the new Bolshevik authorities on the fire safety after the disappearance of the Russian Empire were created in the Russian Socialist Federative Soviet Republic in 1918. However, it is impossible to comprehensively and objectively analyze the processes of creation of a new Ukrainian fire protection system by breaking the solid chronological and holistic process of the forming of Soviet fire safety system, which is why the lower limit of our study has been chosen as April 17, 1918 – the adoption of the first Soviet decree on firefighting «On organization of state measures of firefighting». It was found that during the examined period the Soviet Ukrainian authorities embraced all legislative and regulatory acts of the Russian republic in the sphere of fire protection, which provided a centralized and organized firefighting in the Ukrainian Soviet Republic and positively influenced the general state of fire safety situation.

It has been noted that during 1918–1919 active military actions took place on the territory of Ukraine, which negatively affected the firefighting among Ukrainian population. Many firefighters were killed, some became disabled, many lost their qualifications. Troops of various armies carried out requisition of fire property, inventory and accessories. The fire brigades of qualified firefighters remained only in large cities and even there only in small numbers. It was found out that the civilian population in the countryside suppressed fires on its own, creating voluntary fire brigades.

For a more comprehensive and objective consideration of the issues of firefighting in the Ukrainian Soviet Republic, some aspects of the firefighting during 1918–1919 were examined regarding certain Ukrainian territories which were not controlled by Bolsheviks but subsequently became part of the Ukrainian Soviet Republic. In 1920 there is a gradual stabilization of the geopolitical situation in most of the ethnic Ukrainian territories. Bolsheviks had captured most of the Ukrainian territory and the system of Soviet fire regulations was completely distributed on it. It has been proved that the firefighting ceases to be chaotic, the situation in the fire prevention sphere was gradually improving.

For the first time it has become clear that at the time of the New Economic Policy (NEP) in the Ukrainian Soviet Republic a well-defined system of state agencies of fire safety was created. The centralized firefighting organization was managed by the Fire Department of the Main Directorate of Communal Services of the NKVS (Narodnyy Komisariat Vnutryshnikh Sprav, People's Commissariat of Internal Affairs) of the Ukrainian Soviet Republic. Its gubernia (okrug) subdivisions, povet (raion) subdivisions, and regional authorities administered fire protection locally. Although some regional authorities could create their own local fire protection offices or organizations, this did not affect significantly the overall clear-cut state organization of the fire safety.

For the first time the acting process of special state fire committees has been examined. These committees helped the main state fire authorities combating fire and

allowed for various departments of the Ukrainian Soviet Republic to cooperate on a fire safety forefront.

It has been proved that the fire protection of the population and economic objects at the time of the NEP in the urban zone had some specifics. In the years 1921–1924 fire protection was mainly provided by municipal communal fire brigades. Years 1921–1923 were characterized by the fact, that in terms of the New Economic Policy introduction the fire organizations were closing as unprofitable. Cases of fire protection in the city zone were entrusted to local authorities, which were responsible for funding firefight affair on their own.

It has been determined that only since 1924 the state began to engage more actively in the firefighting sphere, interdepartmental fire brigades and committees of firefighting were created, financial and material provisioning improved. The activity and structure of urban, departmental brigades of firefighters and fire teams on vehicles, military objects, and industry have been investigated for the first time. The research of complex processes of activity and interaction of voluntary fire brigades, worker-firefighter brigades, volost and rural inspectors and headmen, which positively influenced the state of fire safety of Ukrainian rural regions in 1921–1927, has been conveyed for the first time.

The general condition of the fire protection development in the Ukrainian Soviet Republic in 1928–1934, which was marked by its heterogeneous development, has been comprehensively investigated for the first time. From 1928 to 1931, when the whole system of fire service was incorporated in the NKVS system of the Ukrainian Soviet Republic, the firefighting took place in a comprehensive, centralized and coordinated manner. The special structured system of subdivisions of state fire supervision bodies, which included the whole complex of city, village and departmental firefighting organizations has been investigated for the first time. It has been proved that although fire safety service had some problems during this period, the overall rate of fires in the Ukrainian Soviet Republic gradually decreased.

It has been for the first time determined that in connection with the liquidation of the People's Commissariat of Internal Affairs, in 1930 the fire safety sphere

eventually passed under the control of the People's Commissariat of Communal Services of the Ukrainian Soviet Republic. The entire well-structured system of fire protection authorities of the Ukrainian republic was eliminated. Some departments, such as: the People's Commissariat of Land Affairs, the People's Commissariat of Communications, the Supreme Council of National Economy (later the People's Commissariat of heavy and light industry), the Directorate of Ukrainian Military District took over the issue of fire protection in their respective departments under their own control. There were created special paramilitary fire brigades. Although, while in fact since 1931 the Central Fire Directorate of the People's Commissariat of the Communal Service of the Ukrainian Soviet Republic had been responsible for the state of fire safety in the Ukrainian Soviet Republic, in the reality only the communal city fire brigades were subordinated to it. Nonetheless, at the same time different departments could carry out joint measures to prevent and eliminate fires together with the fire protection bodies of the People's Commissar of the Communal Service of the Ukrainian Soviet Republic.

It has been proved for the first time that the mentioned processes of reformatting and reordering of the fire protection service of the Ukrainian Soviet Republic in 1931–1934 negatively influenced the conditions of the fire safety in the republic. From time to time the amount of funds allocated to the fire protection of urban and rural settlements was insufficient, the number of fires in some regions increased. It has been emphasized that, in particular, in villages, the number of deliberate arsons increased, while some municipal brigades were funded inadequately. Financial investment in the firefighting sector were proper only in industry, transportation and military.

Also, for the first time the problems of work organization of city and departmental fire brigades, the issue of firefighting in collective farms, state farms and MTS (Machine Tractor Station), aspects of work organization and activities of rural fire brigades during 1928–1934 in the Ukrainian Soviet Republic have been analyzed.

It has been determined that the militarization of individual departmental firefighting structures, the disorder in the field of fire protection at the end of the considered period, secrecy, the persecution of «saboteurs» and «enemies of the people» explain the lack of statistical information on the number of fires and losses from them, the condition of fire brigades, the presence of firefighting inventory and equipment throughout the fire service system of the Ukrainian Soviet Republic at the end of the examined period.

It has been ascertained that since the middle of 1934, after the creation of the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR and the Central Directorate of Fire Protection of the USSR, a new stage in the development of the Ukrainian fire service began, when the role of local Ukrainian fire safety authorities in the field of fire control in our republic was nullified. Ukrainian managers were deprived of the right of legislative, normative, educational initiatives in the field of fire safety of the Ukrainian Soviet Republic. All laws began to be dictated directly from Moscow without the right to make any changes to them.

For the first time the features of fire technical safety education in Ukraine during 1918–1934 has been comprehensively investigated. It has been proved that the period from 1918 to 1934 in the field of fire safety education was characterized with some specifics, some level of disorder and intent to implement reforms in the field of firefighting education. The initial stage of the development of fire safety educational institutions from 1918 to 1927 was rather complicated. There were no firefighting colleges with long-term study and proper training yet. Periodically, short-term fire safety technical courses were created which could not fully meet the need for qualified firefighting professionals. With the introduction of the New Economic Policy in 1921, many firefighting educational institutions ceased their work due to lack of funding.

It has been found out that from the years 1927–1928 a new stage of development of fire safety technical education began. With the onset of the intensification of the industrialization and collectivization policy long-term courses (which became colleges since 1930) as well as short-term ones for the training of

skilled personnel of higher, middle and lower ranks in the field of fire protection are created. By 1934, the number of firefighters with an appropriate professional qualification level in the Ukrainian Soviet Republic had gradually increased, which positively affected the overall state of the fire safety in the republic.

The historical myth of the fate of the head of the Kharkiv fire protection service, Mykola Vasyliovych Mykhailov, who worked in the interwar period, has been refuted. It has been found out that he had not been shot in 1945, as it was written in a number of studies, but only was imprisoned. He was released from Stalin camps in 1955. Also the tragic fate of deputy chief of Kharkiv fire safety college Vasyl Florovych Smyrnov has become known, who was shot in 1938 for false accusations.

Practical importance. The results of the work can be used for the preparation of generalized works, textbooks, manuals, general courses and special courses on the history of Ukraine and the history of fire in Ukraine, the history of education in Ukraine. Research and analysis of aspects of fire prevention, direct firefighting, firefighting, formation of volunteer fire brigades, staffing of professional firefighting teams, as well as the use of other experience of Ukrainian firefighters 20-30s of the twentieth century, could contribute to modern reforms in civil protection and fire safety and improve the national state of fire protection. Research on the problems of professional fire education in 1918–1934 could be useful for the training of modern personnel in educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine.

Key words: fire protection system, state fire safety authorities, fire safety, people's commissariat, firefighting, firefighters, city fire brigades, departmental fire brigades, volunteer fire brigades, fire safety technical education.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають зміст та основні положення дисертації

Індивідуальна монографія

1. Харламов М. І. Становлення та розвиток системи пожежної безпеки в УСРР у 1918–1934 рр. : монографія. Харків, 2019. 388 с.

Рецензії

Резніков В. В. Рецензія на монографію М. І. Харламова «Становлення та розвиток системи пожежної безпеки в УСРР у 1918–1934 рр.» // *Virtus: Scientific Journal*. March # 32, 2019. Р. 280–281;

Дворкін І. В. Рецензія на монографію: Харламов М. І. Становлення та розвиток системи пожежної безпеки в УСРР у 1918–1934 рр.: монографія. – Харків: НУЦЗУ, 2019. – 388 с. // *Гілея : науковий вісник. Ч.1. Історичні науки*. 2019. № 143 (4). С. 241–242.

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Харламов М. І. Внутрішня організація добровільних пожежних дружин в УСРР у 1921–1927 рр. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія «Історія та географія». 2012. № 46. С. 44–46.
3. Харламов М. І. До питання про відновлення системи пожежної безпеки в РСФРР у 1920–1925 роках. *Грані історії*. 2012. Вип. 5. С. 285–292.
4. Харламов М. І. До питання про розвиток системи пожежної безпеки в УСРР у 1920–1941 роках у радянській повоєнній історіографії. *Грані : Науково теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2012. Т. 15, №. 7. С. 3–5.
5. Харламов М. І. Передумови створення системи пожежної безпеки в УСРР у 1918–1919 роках. *Вісник Національного технічного університету*

- «Харківський політехнічний інститут»*. Тематичний випуск «Актуальні проблеми історії України». 2012. № 24. С. 53–58.
6. Харламов М. І. Створення добровільних пожежних формувань в УСРР (1924–1926 рр.). *Гуржіївські історичні читання*. 2012. Вип. 5. С. 244–246.
 7. Харламов М. І. Деякі історичні аспекти боротьби з пожежами на селі в УСРР у 1921–1927 рр. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Серія «Актуальні проблеми історії України». 2013. № 25 (998). С. 131–135.
 8. Харламов М. І. Діяльність тимчасових волосних інструкторів у справі боротьби з вогнем в УСРР на початку 1920-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2014. № 7. С. 306–308.
 9. Харламов М. І., Титаренко А. В., Олейник Д. В. Державне страхування від пожеж на території Луганщини у 1924–1925 роках (на матеріалах Державного архіву Луганської області). *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 129, № 2. С. 27–29. *(Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, розробка методики дослідження, написання статті)*.
 10. Харламов М. І., Логовський І. М. Особливості стану протипожежної охорони промисловості України у 1925–1926 роках. *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 130, № 3. С. 47–50. *(Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, розробка методики дослідження, підбір джерел, написання статті)*.
 11. Харламов М. І. Діяльність пожежних інспекторів та завідувачів пожежною охороною (брандмейстерів) промислових підприємств у 1927–1930-х роках в Україні. *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 131, № 4. С. 58–60.
 12. Харламов М. І., Гонтаренко Л. О. Взаємовідносини НКВС УСРР та Українського військового округу (УВО) з питань пожежної безпеки у другій половині 1920-х років. *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 132, № 5. С. 54–57. *(Особистий внесок здобувача: формулювання*

задач дослідження, розробка методики дослідження, написання статті, формулювання висновків).

13. Харламов М. І., Гонтаренко Л. О. Діяльність пожежних промислових дружин у 1929–1934 роках в Україні. *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 134, № 7. С. 60–62. *(Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, розробка методики дослідження, написання статті).*
14. Харламов М. І. Особливості роботи короткострокових курсів підвищення кваліфікації пожежних України у 1920–1930 роках. *Гілея: науковий вісник : Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 137, № 10. С. 37–39.
15. Харламов М. І. Василь Флорович Смирнов (1881–1938 рр.) – трагічна доля помічника начальника Харківського пожежного технікуму. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 138, № 11, Ч. 1. Історичні науки. 2018. С. 84–85.
16. Харламов М. І. Життя та діяльність начальника пожежної охорони м. Харків Миколи Васильовича Михайлова. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 139, № 12, Ч. 1. Історичні науки. 2018. С. 116–117.
17. Харламов М. Десятиденні пожежні семінари для бригадирів колгоспних пожежних команд УСРР (1932–1934 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». 2018. Вип. 2, Ч. 1. С. 58–61.
18. Харламов М. І. Заохочення для українських пожежних у 1920-х роках. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 140, № 1, Ч. 1. Історичні науки. 2019. С. 99–101.
19. Харламов М. І. Архівні документи з питань розвитку системи пожежної безпеки в УСРР 1920-1930-х років. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 142, № 3, Ч. 1. Історичні науки. 2019. С. 180–181.
20. Харламов М. І. Формування законодавчої бази з питань пожежної безпеки на території УСРР у 1920 році. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 143, № 4, Ч. 1. Історичні науки. 2019. С. 218–220.

21. Харламов М. І. Міські пожежні команди УСРР у 1931–1934 роках. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 144, № 5, Ч. 1. Історичні науки. 2019. С. 142–144.
22. Харламов М. І. Створення та розвиток Запорізького пожежного технікуму у 1918–1934 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 1, № 52. С. 172–175.

Статті у закордонних наукових періодичних виданнях

23. Харламов М. І. Спеціальний одяг та знаки відмінності українських пожежних у 1925–1930 роках. *The scientific heritage*. 2018. Р. 1, № 20. Р. 8–11.
24. Харламов М. І. Боротьба з пожежами на території Харківщини у першій половині 1930-х років. *The scientific heritage*. 2018. Р. 3, № 26. Р. 7–11.
25. Харламов М. І. Робота шестимісячних курсів підвищення кваліфікації пожежних керівників промислових підприємств Вищої ради народного господарства УСРР (1927–1934 pp.). *The scientific heritage*. 2018. Р. 2, № 27. Р. 3–6.
26. Харламов М. І. Організація роботи округових тримісячних періодичних пожежно-технічних курсів для підвищення кваліфікації відповідальних пожежних робітників міського та районного масштабу, державних підприємств і установ (1930–1934 pp.). *The scientific heritage*. 2018. Р. 2, № 28. Р. 26–30.

Наукові праці апробаційного характеру

27. Харламов М. І. Создание советских добровольных пожарных дружин в Украине в 1920-х годах // Пожарная безопасность: проблемы и перспективы : материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, 20 сентября 2012 г., Воронеж. Ч. II. Воронеж, 2012. С. 179–181.
28. Харламов М. І. До питання про боротьбу з вогнем в селах України у 1920-х pp. // Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации : материалы VII Международной

- научно-практической конференции, 19–20 декабря 2012 г., Харьков. Ч. 1. Харьков, 2013. С. 107–108.
29. Харламов М. І., Гончарова І. В. Боротьба з пожежами на Сумщині у період нової економічної політики // Краєзнавство і учитель – 2014 : Міжнародна наукова конференція, 28 лютого 2014 р. : тези доп. Харків, 2014. С. 92–93. *(Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, написання тез доповіді).*
30. Харламов М. І. Історичний досвід боротьби з пожежами на Харківщині в період НЕПу // Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листопада 2014 р., Харків. Ч. 1. Харків, 2015. С. 319–323.
31. Харламов М. І., Середа Ю. І. Innovative technologies for fire fighting in Ukraine in 1918–1920 // Modern innovative and information technologies in the development of society : Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts School of Technology, 11–13 April 2018, Katowice, Poland. № 17. Katowice, 2018. С. 201–209. *(Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, підбір джерел та літератури, написання статті).*
32. Харламов М. І. Державні органи пожежного нагляду України в 1920-х роках // Актуальні дослідження правової та історичної науки : Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, 7 лютого 2019 р. : тези доп. Вип. 9. Тернопіль, 2019. С. 84–86.
33. Харламов М. І. Особливості гасіння пожеж транспортними пожежними командами в Україні у 1920-х роках // Сучасні наукові інновації : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 лютого 2019 р., Київ. Ч. 1. Київ, 2019. С. 26–27.
34. Харламов М. І. Діяльність Всеукраїнської Надзвичайної Пожежної Комісії у 1920-х роках // Історія України в регіональному та глобальному вимірах : матеріали регіональної науково-практичної конференції, 20 лютого 2019 р., Маріуполь, 2019. С. 30–34.

35. Харламов М. І. Опубліковані спогади ветеранів пожежної служби як джерела з історії вогнеборчої справи України міжвоєнного періоду // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку : матеріали Міжнародної наукової конференції, 29–30 березня 2019 р., Дніпро. Ч. II. Дніпро, 2019. С. 208–209.
36. Харламов М. І. Підготовка пожежних у військових частинах РСЧА у 1928–1930 роках // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29 листопада 2019 р., Київ, 2019. С. 161.
37. Харламов М. І. Керівний склад служби пожежної охорони в містах УСРР у 1931–1934 роках // Історія України в регіональному та глобальному вимірах : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 лютого 2020 р., Маріуполь, 2020. С. 155–158.
38. Харламов М. И. Добровольные пожарные дружины в украинских селах в эпоху новой экономической политики (1921-1927 гг.) // Гражданская защита: сохранение жизни, материальных ценностей и окружающей среды : материалы V Международной заочной научно-практической конференции 1 марта 2020 г., Минск, Республика Беларусь, 2020. С. 132–136.

Наукова праця, яка додатково відображає наукові результати дисертації

39. Харламов М. І., Титаренко А. В., Третьяков В. А., Олійник Д. В. Діяльність Першої Харківської Губернської Пожежної конференції 1923 року. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Серія «Актуальні проблеми історії України». 2015. № 56. С. 71–76. (Особистий внесок здобувача: формулювання задач дослідження, розробка методики дослідження, написання статті).

Особистий внесок здобувача у публікаціях № 9, 10, 12, 13, 29, 31, 39 складає не менше 85 відсотків у кожній з наведених наукових робіт.

ЗМІСТ

Список скорочень.....	24
Вступ.....	29
Розділ 1. Історіографія та джерела, методологія дослідження.....	38
1.1. Історіографія проблеми.....	38
1.2. Джерельна база дослідження.....	56
1.3. Методологія дослідження.....	79
Висновки до розділу 1.....	82
Розділ 2. Боротьба з пожежами в Наддніпрянщині у 1918 – 1920 роках.....	84
2.1. Формування радянської законодавчої бази у вогнеборчій справі	84
2.2. Захист українського населення від вогню у 1918 – 1920 роках.....	95
Висновки до розділу 2.....	123
Розділ 3. Вогнеборча справа в УСРР у роки НЕПу (1921–1928 рр.).....	125
3.1. Формування державних органів у справі боротьби з вогнем.....	125
3.2. Протипожежний захист населення у міській зоні.....	146
3.3. Боротьба з пожежами у сільській місцевості.....	177
Висновки до розділу 3.....	195
Розділ 4. Захист населення та підприємств народного господарства від пожеж у період утвердження тоталітарного режиму (1928 – 1934 роки)...	197
4.1. Структура державних органів у вогнеборчій галузі.....	197
4.2. Протипожежна боротьба у містах.....	205
4.3. Пожежна профілактика та боротьба з вогнем у сільській місцевості.....	235
4.4. Специфіка форменого одягу та знаків відмінності українських пожежних.....	257
Висновки до розділу 4.....	271
РОЗДІЛ 5. Професійна освіта українських пожежних у 1918 – 1934 роках.....	273
5.1. Становлення та розвиток пожежних технікумів в УСРР.....	273
5.2. Шестимісячні курси підвищення кваліфікації пожежних керівників промислових підприємств ВРНГ УСРР.....	293

5.3. Тримісячні округові періодичні пожежно-технічні курси командного складу.....	305
5.4. Короткострокове професійне навчання українських вогнеборців.....	322
Висновки до розділу 5.....	339
Висновки.....	340
Список використаних джерел та літератури.....	346
Додатки.....	420

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка

Виконком – Виконавчий комітет

ВБУ УП – Військово-будівельне Управління Управління Постачань

ВКП (б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВНПК – Всеукранадзвичпожежком – Всеукраїнська Надзвичайна Протипожежна Комісія

ВПТ – Всеросійське пожежне товариство

ВПТК – Всеукраїнські пожежно-технічні курси

ВРНГ – Вища рада народного господарства

ВРРКГ – Вища рада робітників комунального господарства

Всеукрккомунвідділ – Всеукраїнський комунальний відділ

ВУК СРКГ – Всеукраїнський комітет професійної спілки робітників комунального господарства

ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ВЦВК – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет

ГПО – Головна інспекція зі справ пожежної охорони

ГНПК – Губнадзвичпожежком – Губернська надзвичайна протипожежна комісія

ГМКБП – Губернська міжвідомча комісія по боротьбі з пожежами

Головком – Головний командуючий

Губвідділ – Губернський відділ

Губвідкомгосп – Губернський відділ комунального господарства

Губвиконком – Губернський виконавчий комітет

Губкомвідділ – Губернський комунальний відділ

Губкомісія – Губернська комісія

Губревком – Губернський революційний комітет

Губпожпідвідділ – Губернський пожежний підвідділ

ГУКГ – Головкомгосп – Головне управління комунального господарства

ДАМК – Державний архів міста Києва

ДАЛО – Державний архів Луганської області

ДАПО – Державний архів Полтавської області

ДАСО – Державний архів Сумської області

ДАХО – Державний архів Харківської області

Донвугілля – Донецький державний трест з виробництва та продажу кам'яного вугілля та антрациту

ДПД – Добровільна пожежна дружина

ДПТ – Добровільне пожежне товариство

ДПУ – Держполітуправління – Державне політичне управління

Завпож – Завідувач пожежною охороною

ЗДПТ – Запорізьке добровільне пожежне товариство

ЗПТ – Запорізький пожежний технікум

Коксобензол – Державний трест вуглехімічної промисловості

Комгосп – Комунальне господарство

Комдив – Командир дивізії

Комкор – Командир корпусу

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

ЛКСМ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді

МПР – Міжвідомча пожежна рада

Міськвиконком – Міський виконавчий комітет

МТМ – Машинно-тракторна майстерня

МТС – Машинно-тракторна станція

НЕП – Нова економічна політика

НК – Наркомат – Народний комісаріат

НКВП – Народний комісаріат важкої промисловості

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКВТ – Народний комісаріат водного транспорту

НКЗ – Народний комісаріат землеробства

НКЗС – Народний комісаріат земельних справ

НККГ – Народний комісаріат комунального господарства
НКЛП – Народний комісаріат легкої промисловості
НКО – Народний комісаріат освіти
НКП – Народний комісаріат праці
НКПС – Народный комиссариат путей сообщения
НКФ – Народний комісаріат фінансів
НКШС – Народний комісаріат шляхів сполучення
НКЮ – Народний комісаріат юстиції
НПКПЗФ – Надзвичайна Протипожежна Комісія Південно-Західного Фронту
НПОМ – Начальник пожежної охорони міста
НПЧ – Начальник пожежної частини
НУЦЗУ – НУЦЗ України – Національний університет цивільного захисту України
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
ОМКБП – Округова міжвідомча комісія по боротьбі з пожежами
Півдмаштрест – Південний машинобудівний трест
Півдсталь – Державний трест сталльної промисловості південних районів СРСР
ПНПК – Повітнадзвичпожежком – Повітова надзвичайна протипожежна комісія
ПНПОМ – Помічник начальника пожежної охорони міста
ПНПОМГЧ – Помічник начальника пожежної охорони міста з господарчої частини
ПНПЧ – Помічник начальника пожежної частини
ППК – Промислова пожежна команда
НПОМР – Начальник пожежної охорони міського району
ПНПОМУЧ – Помічник начальника пожежної охорони міста з учбової частини
Повітпожпідвідділ – Повітовий пожежний підвідділ
Пожбезпека – Пожежна безпека
Пожвідділ – Пожежний відділ
Пождружина – Пожежна дружина

Пожколектив – Пожежний колектив
 Пожком – Пожежком – Пожежний комітет
 Пожкоманда – Пожежна команда
 Пожоргани – Пожежні органи
 Пожорганізація – Пожежна організація
 Пожохорона – Пожежна охорона
 ПОШС – Південна округа шляхів сполучення
 Профспілка – Професійна спілка
 ПСВ – Пожежно-страховий відділ
 РВР – Реввоенрада – Революційна воєнна рада
 РКС – Районні колгоспні спілки
 РМКБП – Районна міжвідомча комісія по боротьбі з пожежами
 РНК – Раднарком – Рада Народних Комісарів
 РНГ – Раднаргосп – Рада народного господарства
 РОБОС – Організація робітників освіти
 РПО – Рада Праці та Оборони
 РТ – Ревтрибунал – Революційний трибунал
 РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСІ – Робітничо-Селянська Інспекція
 РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія
 РУТА – Рада Української Трудової Армії
 СБУ – Служба безпеки України
 Сільмаштрест – Сільськогосподарський машинобудівний трест
 Союзтранс – Всесоюзне транспортно-експедиційне об'єднання
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 СТО – Совет Труда и Обороны
 УВО – Управління військового округу
 УКПТ – Українські курси пожежних техніків
 УкрВО – Український військовий округ

Укрголовпрофос – Український головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти

Укрдержстрах – Всеукраїнське управління державного страхування при уповноваженому Народного комісаріату фінансів УСРР

Укрколгоспцентр – Всеукраїнська спілка сільськогосподарських колективів

Уккранаргосп – Українська рада народного господарства

Укртракторцентр – Український центр машинно-тракторних станцій

УПО – Управління пожежної охорони

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УЦР – Українська Центральна Рада

ХПТ – Харківський пожежний технікум

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного – Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

ЦК – Центральний комітет

ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦМКБП – Центральна міжвідомча комісія по боротьбі з пожежами

ЦПВ – Центральний пожежний відділ

ЦСУ – Центральне статистичне управління

Цукротрест – Державний трест цукрової промисловості